

О. Л. Оверчук

*Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ОГІЄНКА

У статті проаналізовано дослідницькі пріоритети Івана Огієнка у вивченні фольклору. Обґрунтовано важливість ідей дослідника для подальшого розвитку науки про народну творчість. Автор вказує на синкретичний характер наукового дискурсу Івана Огієнка, що дозволило проаналізувати водночас фольклор вербальний і фольклор акціональний – напрям, актуалізований у сучасних фольклористичних пошуках.

Ключові слова: Іван Огієнко, фольклор, вербальний фольклор, акціональний фольклор, синкретизм, історія фольклористики.

Сучасна наука про народну творчість характеризується плюралізмом наукових підходів до вивчення фольклорного явища. Науковці сьогодення, пропонуючи новітні методики вивчення фольклорних текстів, інтегративні засоби їх пізнання, так чи інакше повертають до життя ті прийоми, які були вже апробовані ученими, що закладали підвалини інтегративного, комплексного наукового освоєння фольклорного факту. При цьому слід зауважити, що фольклорні явища традиційно розглядалися синкретично: з урахуванням вербальних та акціональних репрезентацій.

Як відомо, фундаторами наукового осягнення фольклорної картини світу України є перші наукові студії В. Антоновича, Г. Галагана, М. Драгоманова, П. Житецького, О. Кістяківського, М. Константиновича, Г. Купчанка, О. Марковича, П. Чубинського, Д. Яворницького та багатьох інших. Чільне місце в такому переліку належить Івану Огієнку, який, врахувавши досвід попередників, представив нову візію фольклору як синкретичного явища, що цілісно зберігає етнічну інформацію.

Утім, вітчизняні праці, присвячені специфіці методологічного осмислення теоретичної та прикладної діяльності фольклористів попередніх поколінь мають доволі спорадичний характер. Звертаючись нині до питань, що турбували науковців на відстані століть, ми орієнтуємося на актуалізацію тогочасного досвіду й визначення перспектив його застосування до сучасного етапу і майбутнього розвитку української фольклористики. У такому разі підлягає осмисленню проблема теоретико-методологічного обґрунтування фольклорних явищ, збирання, упорядкування та дослідження усної народної творчості.

Особливо це стосується діяльності згаданих учених у галузі фольклористики та етнографії, що порушували питання особливості української нації, багатств усної народної творчості, самобутності й давнини мови, суперечливих моментів української історії тощо. Напрацьована двома поколіннями радянських вчених історіографія про цих наукових та громадсько-культурних діячів усе ж не може бути відкинута повністю, бо вона – хай навіть обмежена й не завжди об'єктивна в оцінках – відіграла певну роль збудника національної свідомості, немовби верхня менша частина айсберга, інтригувала більшою – не доступною, забороненою, глибинною...» [2, с.176].

Наукові традиції вивчення української уснословесної творчості демонструють помітні відмінності, зумовлені історичними, геополітичними чинниками, з-поміж яких рушійним для української польової та теоретичної фольклористики було прагнення збереження культурних надбань української на-

ції, їхнє осмислення задля утвердження її окремішності в умовах колоніальної експансії. Тоді як усна словесність незалежних народів існувала як природна даність, українське народне слово було і залишається оберегом нації, чи не єдиним засобом її утвердження на світовій мапі та головним опором протидії ідеологічним утискам аж до фізичного знищення.

В основі і наукового, і суспільного інтересу до фольклорних творів є зацікавлення минулим народом. Не випадково саме в другій половині XVIII – на початку XIX ст., а потім, логічно, і в XX ст. (особливо у першій третині!) активізується інтерес і до народної творчості, і до історії, і до мовознавства. Так, наприклад, П. Куліш водночас був письменником, фольклористом та істориком: усі ці напрямки його діяльності поєднувала патріотична зацікавленість українською минувиною. Тому цілком виправдано у праці О. Русова наголошується на особливому значенні фольклористичної діяльності П. Куліша як попередника роботи Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства [7, с.313-314].

Дослідження українського фольклору, мови, історії й літературно-художньої діяльності поєднував і М. Максимович, якому судилося відіграти в історії української історико-філологічної науки взагалі і фольклористики зокрема не меншу роль, ніж П. Кулішеві. Роль М. Максимовича як такого, що своєю діяльністю на чверть століття випередив роботу Південно-Західного відділу Російського Географічного Товариства в тій самій галузі, підкреслював П. Чубинський [4, с.61-67; 8, с.50].

Значення наукової постаті М. Максимовича як ідейного попередника діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства в контексті ідеології романтизму та її впливу через фольклористичну діяльність і літературу на суспільне життя чітко окреслив М. Драгоманов: «Літературна діяльність М. Максимовича розпочалася з часів так званого романтизму. До речі, цей романтизм повсюдно мав своїм наслідком звернення уваги суспільства до народних переказів, поезії, – і потім вивчення побуту народного загалом, тобто, був одним із найпотужніших рушіїв основи тієї науки – етнографії, яка складає одну з найвищезначальніших цілей Імператорського російського географічного товариства. Такі наслідки романтизму не залишалися без впливів і на тісні межі суто наукових робіт: етнографія пробуджувала увагу до народності, згодом – до народу, і сприяла тому, що поступово власне літературний романтичний напрямок переходив у реалістичний, що література стала відображати життя народу, – а все це сукупно сприяло розвитку і літератури, і суспільства» [3, с.68-77]. Тут М. Драгоманов називає етнографію комплексну народознавчу науку, що включає і фольклористику.

Багатогранна й різнодисциплінарна діяльність М. Максимовича слугувала пробудженню самосвідомості українського народу [3, с.76]. Є всі підстави вважати, що М. Драгоманов, роблячи таку заяву (а перед тим підкресливши спільність цілей М. Максимовича і Відділу), неявно проголошував мету діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства: «Усякому, хто знайомий з історією Південнозахідної Русі та її становищем, сподіваємося, зрозуміло буде без зайвих слів, яке важливе практичне значення, державне значення має думка про те, що мова, поезія, почуття хлопа в Південнозахідній Русі прямі нащадки мови, поезії, почуттів – князів давньокіївської землі. І, справді, ті праці і ті інтереси, яким відданий був етнограф і археолог Максимович в Києві і пізніше, мають однакову і наукову, й політичну значущість» [3, с.76-77].

М. Драгоманов завершує свою промову про наукову і суспільну роль діяльності М. Максимовича висновком про те, що Південно-Західний відділ має працювати в тому самому напрямку і з тим самим широким розумінням значення етнографії (очевидно, мається на увазі суспільно-політична роль цієї науки), з тією самою любов'ю до справи, з якою працював М. Максимович [3, с.77].

Фольклористичну і мовознавчу діяльність поєднував О. Потебня, вплив якого на дослідження фольклору і мови фольклору так само важко переоцінити. Зазначені дослідники можуть бути названі ідеологами української фольклористики й гуманітаристики взагалі в XIX ст. Їхня діяльність не могла не справили першорядного впливу на всіх наступників, а серед них – і на Івана Огієнка.

Відтак, сьогодні на часі перебуває питання наукового аналізу праці І. Огієнка «Українська культура» [6] – курсу лекцій, прочитаного вченим у Київському університеті (приват-доцент). Результати діяльності творчої та наукової еліти попередніх поколінь не були достатньою мірою поціновані, нерідко були проігноровані, здебільшого піддавалися забороні центральної владою. Тому особливо гостро сприймалися слова І. Огієнка про актуальність вивчення фольклору на початку XX ст.: «Тепер, коли ми творимо своє вільне життя, коли питання про нашу автономію поставлено руба, коли це питання набуло собі такої гострої форми, як раз дочасно буде спинитись, озирнутися назад, кинути оком на той довгий шлях, що його ми перейшли» [6, с.3].

Аналізуючи попередні етапи науки про українську народну творчість, О. Івановська зазначає: «...українська фольклористика мала виразні тенденції поєднання вербального тексту зі складною системою функціонально-семантичних зв'язків його з реаліями етнографічної дійсності: при цьому естетичний фактор творення фольклорного тексту не визнавався українськими дослідниками більш важливим, аніж історико-генетичний та онтологічний» [5, с.22]. Натомість І. Огієнко розглядає фольклор принагідно до явищ історичних: останні, на думку науковця, визначили «розвій» культурних надбань українського народу. Особливо виразно це звучить у таких риторичних запитаннях: «Чи ми ж справді маємо право на вільне життя, чи ми маємо право на ту автономію, якої так настирливо домагаємось ось уже більше двох віків? Чи народ наш – окремий народ, чи він же має свою культуру, – культуру оригінальну, своєрідну? Чи в минулому єсть у його своя історія, своє життя?» [6, с.3].

Еклектизм студій І. Огієнка увиразнюється введенням в авторській науковий текст фрагментів народних пісень, які «утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів, і хіба тільки серби мають маку ж саму пісню. Наші пісні – це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними» [6, с.5]. Зокрема, ілюстративним матеріалом слугують такі рядки:

«Ой горе тій чайці-небозі,
Що вивела діток при битій дорозі» [6, с.4].

Важливо, що у праці І. Огієнка фольклорні явища, зокрема народні пісня, розглядаються в широкому контексті: учений доводить тезу про вплив народної пісні на церковний спів, популярність цього жанру на теренах тогочасної Росії. Зокрема, про це свідчать такі рядки: «Пісня наша дуже одбилась і на церковнім співанні; так, прислухайтесь до Лаврського співу і ви там розпознаєте мотиви і наших народних пісень і наших старих козачих дум. От чому співи в наших церквах ще за давні віки завше так тягли до себе чужинців» [6, с.6]. Слід зазначити, що наведені твердження є продовженням ідей М. Максимовича, який свого часу довів належність тексту «Слова про поход Ігорів» до здобутків української культури саме на основі співмірності тексту поеми із текстами українських народних дум, зокрема, наголошувалося, як ми пам'ятаємо, на подібності ритмомелодики досліджуваних текстів.

Вимогливий у проведеної наукових досліджень (насамперед до себе!) І. Огієнко послуговується фактологічним матеріалом при доведенні артикульованих тез. Так, опрацювання вченим рукописних або друкованих співаників Чулкова, Новикова засвідчило широку популярність у Росії українських народних пі-

сень: «Ой за гаєм-гаєм, гаєм зелененьким», або «Ой полола горлиця лебеду» та ін. Окрім того, слід зауважити, що однією з основних ознак фольклорного тексту/явища є його варіативність. Відтак, цілком слушним є згадка І. Огієнка про спостережені ним переробки «на московський лад» пісні, а саме: «Пос'єю я лободу», «Да орал мужик при дороз'ї», «Вел'їла мн'ї мати зелен ячмень жати» тощо [6, с.6].

Не міг І. Огієнко оминати унікального жанру українського фольклору – народні думи, які «мають велику літературну вартість; перейняті сумом, повиті журбою, думи наші роблять велике вражіння навіть на чужинців... Не дурно ж ними цікавилась навіть церква і спів старих дум перенесла й до свого співу. Найкращий здобуток старовини, думи мали великий вплив на стару й нову українську літературу, годували Котляревського, Гоголя, Квітку, Шевченка, Щоголіва, і магімуть ще не малий вплив з ростом української національної свідомости» [6, с.9]. Окрім того, дослідник зважає і на перші спроби наукового опрацювання фольклорного матеріалу, апелюючи, наприклад до відомої збірки «старинних малоросійських песен» М. Цертелева 1819 р. Специфіка наукового дискурсу І. Огієнка полягає в осмисленні впливу фольклору на тексти «красного письменства» і, що важливо, у пошуку причин, які на певний час загальмували як власне розвиток українського фольклору, так і його опрацювання. Зокрема, І. Огієнко вказує: «...останніми часами забороняли нам співати, гнали пісню нашу із школи, гнали із життя, а солон'ю України, покійному М. Лисенкові, не дозволяли під нотами ставити слів, – дозволялось видавати самі тільки ноти... Проте голосно лунала і німа оця пісня...» [6, с.8]. Як бачимо, аргументується теза про взаємозалежність та взаємозумовленість розвитку явищ духовного характеру та суспільно-політичних факторів.

Не залишені поза дослідницькою увагою у праці І. Огієнка «Українська культура» явища акціонального характеру. Так, принагідно до аналізу музичного фольклору, науковець вказує на унікальність музичних інструментів, під супровід яких виконувалися фольклорні твори: «Народ український, утворивши власну свою музику, утворив своє самостійне музичне знаряддя; згадаймо нашу ліру, кобзу, торбан і т.и.» [6, с.10].

Пошук відповідей на питання, пов'язані з національним ідентитетом, сьогодні реалізується при викладанні курсів звичаєвого права, що здійснюється (нареши!) в межах вивчення студентами фольклору. Про належність звичаєвого права до компетенції фольклористики йдеться також у праці І. Огієнка: «Український народ витворив і своє оригінальне право, те право, що його не змогли знести ніякою російською нівеліровкою» [6, с.16].

Аналіз акціонального фольклору дозволив науковцеві означити унікальність української культури, її відмінність від культури «московської», а отже, став додатковим аргументом на користь тези про окремішність народу українського. Усі ці положення стали підставою до артикуляції І. Огієнком вкрай актуальних сьогодні узагальнених тверджень: «І який би бік життя ми не взяли, ми скрізь побачимо, що народ наш виявляє себе окремим, своєрідним народом, народом з самостійною культурою. Народ український утворив свої звичаї, як от – родини, хрестини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя, зачісування кіс («хохол» чи «оселедець»), свій музичний струмент (бандура, ліра, торбан), свої страви, свій танок, – і все таке, що надає йому оригінальності і одріжняє од інших народів; було колись, у нас був навіть свій коліндар, і рік наш не припадав до московського» [6, с.21].

Маючи вагомий теоретичні здобутки у галузі мовознавства, І. Огієнко наводить мовний матеріал як додатковий доказ тези про унікальність українського народу. Зокрема, досить показовими в такому разі є рядки праці «Українська культура»: «В самій мові нашій одбився дух нашого народу, по корнях слів

можна довідуватись і про культуру нашу. Давнє слово наше «дружина» ... яскраво показує про стан нашої жінки, про те, що вона друг своєму чоловікові, тоді як загально-слав'янське «жена» значить тільки «рождающая». Або наш вираз: ми кажемо «одружитися з нею, або «оженитися з нею: тут жінка стає зразу стає рівноправно поруч з чоловіком; цей вираз – «лженитися з нею» далеко культурніший од московського: «жениться на ней» [6, с.22].

Загальнюючи вектори дослідницьких пошуків І. Огієнка у галузі фольклористики, маємо визнати їх синкретичний характер, що дозволило вченому залучити широкий спектр методів і прийомів аналізу фактологічного матеріалу. Зважаючи на характер фольклору як унікального явища культури народу, І. Огієнко презентує перспективні шляхи розвитку фольклористики. Більше того, аналізуючи жанри вербального фольклору, види акціонального фольклору, дослідник зумів піднести ідею унікальності явищ народної культури до ідеї національної – окремішність українського народу зі своєю мовою, культурою. Відтак, доводиться говорити про особливо актуальність фольклористичного дискурсу І. Огієнка в контексті сьогочасної політики «націєтворення».

Список використаних джерел:

1. Горленко В.Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX ст. / В.Ф. Горленко. – К. : Наукова думка, 1988. – 214 с.
2. Дмитренко М.К. Українська фольклористика другої половини XIX століття; методологічний дискурс : дис. ... д-ра філол. наук : 10.01.07 / Д.М. Костянтинівич ; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського. – К., 2006. – 373 арк.
3. Драгоманов М.П. Речь / М.П. Драгоманов // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – К., 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 68-77.
4. Журнал общего собрания Юго-западного отдела Императорского русского географического общества 18 ноября 1873 года // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – К., 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 61-67.
5. Івановська О. Український фольклор: семантика і прагматика традиційних смислів : підручник / О. Івановська. – К. : ВПК «Експрес-Поліграф», 2012. – 336 с
6. Огієнко І. Українська культура; Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко // Репринтне відтворене видання 1918 року. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
7. Русов А.А. Остап Вересай, один из последних кобзарей малорусских / А.А. Русов // Записки Юго-западного отдела Императорского русского Географического общества. – К., 1874. – Т. 1: За 1873 год. – С. 309-338.
8. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.; до історії громадських рухів на Україні у 1860-1870-х роках / Ф. Савченко. – Х. ; К. : Держ. вид-во України, 1930. – 415 с.
9. Франко І.Я. Дві школи в фольклористиці / І.Я. Франко // Житє і слово. – Львів, 1895. – Кн. 1. – С. 149-155.

The article analyses Ivan Ohijenko' research prospects of Folklore Studies. The author outlines the importance of Ivan Ohijenko' idea for further development of Ukrainian Folklore Studies. The author points to the syncretic nature of scientific discourse of Ivan Ohijenko. This enabled him to analyze both verbal folklore and actional folklore – modern trend of folkloristic search.

Key words: Ivan Ohijenko, folklore, verbal folklore, actional folklore, syncretism, History of Folklore Studies.

Отримано: 01.10.2015 р.